

ed to have a length of 1.49 meters. The widest part of the breeding-chamber came at 13 cm. The floor of the breeding-chamber was littered with insect

remains, weighing 1 kilogram totally, amidst which were found a few pieces of egg-shell and a completely mummified pullus of about 4 days old.

Litteratuur:

1. Homberg, L. M. S. van den, 1964. Eerste geslaagde broedgeval van bijeneters in Nederland. Het Vogeljaar 12, pp. 325-326.
2. Larsen, A. A., 1949. Yuglende Bieader in Danmark. Dansk Orn. Foren. Tidsskrift 43, pp. 129-149.
3. Puts-Klomp, H. L., 1964. Uit het dagboek van de bewaker. Het Vogeljaar 12, pp. 326-327.
4. Randik, A., 1961. Die postembryonale Entwicklung des Bienenfressers (*Merops apiaster* L.). Zoologische Listi folia zoologica Eocnik X (XXIV), Cisko 1, p. 5966.
5. Swift, J. J., 1959. Le Guêpier d'Europe, *Merops apiaster* L. en Camargue. Alauda 27, pp. 97-143.

Veranderingen in een polderlandschap (1905 - 1965)

E. E. VAN DER VOO.

(RIVON)

In de vaart waarmede de landschappen aan nieuwe bestemmingen ten nutte worden gemaakt past heden ten dage enige bezinning op ons verantwoordelijkheidsgevoel ten aanzien van het behoud van het leven. Er wordt wel eens gedacht, dat er ondanks ontsluitingen en omvormingen nog ruimte genoeg over is voor de planten en dieren om te leven en voor de mens om ontspanning te zoeken. Recreatie-plannenmakers verliezen evenwel vaak uit het oog welke de gevolgen kunnen zijn van gezelligheidsconcentraties aan of in randen van natuurgebieden. Vermeden moet worden, dat de mooiste en waardevolste terreingedeelten aan slijtage, verrommeling en verontrusting worden blootgesteld. Zeker is het aan te bevelen, dat de stadsmens een aansporing krijgt zuivere lucht op te zoeken; het zou echter gewenst zijn hem ertoe te brengen vanaf een daartoe bestemde parkeerplaats te gaan lopen. Wanneer hij de „isolerende laag” van zijn civilisatie met zich mee kan nemen tot in het hart van een waardevol reservaat, komt dit noch zijn recreatie (in de ware zin), noch het terrein

ten goede, integendeel.

Wellicht is het verstandig ook eens te vertellen dat men zuinig moet zijn op de met belastinggelden aangekochte terreinen, waarvan bepaalde gebieden slechts voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijk zijn. We gaan hier verder niet op in. Met dit artikel hebben we iets anders dan educatie op het oog. We halen herinneringen op aan een landschap, waarin de schrijver geboren en getogen is, waarin hij een kwarteeuw rondzwierf en na een evenlange afwezigheid terugkeerde. De veranderingen zullen we met begrip voor de noodzaak vaststellen, maar ook wel eens kritisch bekijken.

Het landschap waar het om gaat omvat een gedeelte van de Stichts-Hollandse graslandpolders met de rivierdalletjes van de Hollandse IJssel en Oude Rijn.¹⁾ Het is overwegend een cultuurlandschap. Dit

¹⁾ E. E. van der Voo, 1965. Tussen Lek en Ronde Venen. Landschap en plantengroei van het „Groene Hart” van het Utrechts-Zuidhollandse polderland. Wet. Med. no. 60 K.N.N.V.

Fig 1. De Klein-Hekendorpse vloedrug. Foto Wermenbol, oktober 1965.

neemt niet weg dat bepaalde onderdelen tot de halfnatuurlijke landschappen gerekend kunnen worden, zoals rivierdalen, moerassen en plassen.

In het eerste decennium van deze eeuw „hobbelde” een stoomtram tussen Gouda en Oudewater over de zomerkade van de Hollandse IJssel. Breedborstige bruine tjalken voeren statig, met zwak bollende zeilen of getrokken door het jagertje te paard, over het smalle riviertje voorbij. Vanaf de noordelijke dijk in de buurt-schap Hekendorp was over de ter plaatse brede uiterwaarden heen de golvende lijn van de kruinen van de vele olmen aan weerskanten van de weg op de zuidelijke dijk te zien. Langs de zomerkade en op de oeverwallen van het riviertje tekenden zich heesters of hagen van Meidoorn en Sleedoorn (*Crataegus monogyna* en *Prunus spinosa*) af. In de richting van Oudewater stond een imposante groep olmen met koepelvormige kronen. Op de ruïne van het „Huis te Vliet” nestelden toen

Ooievaars. Een gedeelte van de zomerkade ter hoogte van de zogenaamde Klein-Hekendorpse vloedrug (fig. 1) was de enige plaats langs de Hollandse IJssel waar de Oosterse morgenster (*Tragopogon pratensis* ssp. *orientalis*) voorkwam. (fig. 2).

Honderden oranjegele hoofdjes stonden daar in de morgenuren naar de zon gericht. Nog andere plantesoorten, zoals Ruige leeuwetand (*Leontodon hispidus*), Tweejarig steepzaad (*Crepis biennis*), Knolboterbloem (*Ranunculus bulbosus*), Margriet (*Chrysanthemum leucanthemum*), Ruige weegbree (*Plantago media*), Grasklokje (*Campanula rotundifolia*), Vogelmelk (*Ornithogalum umbellatum*), Glad walstro (*Galium mollugo*), Speerdistel (*Cirsium vulgare*), Goudhaver (*Trisetum flavescens*) en Zachte haver (*Helictotrichon pubescens*) vormden met elkaar ieder jaar opnieuw een pracht van een bloemrijk hooiland. Deze was een afspiegeling van de flora van de dijken

langs onze grote rivieren. Op het „heuveltje”, een oeverwalrestant met meidoorns, en op de rivierdijk onder olmen waren Maartse viooltjes (*Viola odorata*) te vinden. Van het jaagpad herinneren we ons nog Liggende klaver (*Trifolium campestre*), Bitterkruid (*Picris hieracioides*), van andere plaatsen Gulden boterbloem (*Ranunculus auricomus*), Bittere veldkers (*Cardamine amara*) en Hertsmunt (*Mentha longifolia*). In de hooilanden sierden Dotterbloem (*Caltha palustris*) in lange rijen de met bruin veenwater gevulde greppels. Later in het seizoen waren de nog niet met kunstmest behandelde en 's winters wat drassige graslanden bespikkeld met violette en paarse tinten van orchideeën (*Dactylorhiza majalis*) en Kievitsbloem (*Fritillaria meleagris*). Nog verder van de rivier af op veengrond waren Spaanse ruiter (*Cirsium dissectum*), Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*), en ook daar orchideeën, talrijk voorkomende plantesoorten.

Opgetogen verhalen over ontmoetingen met de vlinder- en insectenwereld werden geduldig aangehoord door een belangstellende onderwijzer. Bij tientallen zagen we Atalanta, Dagpauwoog, witjes, blauwtjes, Hooibeestje en Gewoon zandoogje, ook tijdens hun trekvluchten. Dank zij de aanwijzingen van meester Moerman leerden we met de strooppot Rood weeskind en pijlstaarten vangen. De levende have in het zoetwateraquarium werd steeds goed verzorgd. Zodoende zagen we eens een Spinnende watertor het „nestje” bouwen. Wij kauwden Kalmoes, dronken van het heldere slootwater, namen de water-vlooien, watermijten en muggelarven in de waskom voor lief, zwommen in de Hollandse IJssel en kregen daarbij wel eens een slok water naar binnen. Appeltjes lagen onder de bomen in het gras voor het

grijpen. Zij werden zonder meer uit het vuistje opgegeten. Bij de karakteristieke boerderijen (fig. 3) waren nog tal van boenhokken in functie, waar de melk-emmers, de vaat en de was werden gespoeld. Bij dit alles bleven we gezond. Wat was er heerlijker om de nog warme melk zo van de koe te drinken of mee aan de blanke tafel te zitten en een stapel sneden brood met zelfgemaakte weiboter en kaas te verorberen. Meerijden op de bok van de kaasbrik met het uitzicht op een paar trillende paardebillen of in de naar eau-de-cologne geurende tentwagen of in een hoge, wankelende sjees waren evenementen waarvoor de planten- en dierenwereld wel eens werd vergeten. Wie kwam je op de 's zomers stoffige en 's winters modderige weg tegen? Het waren de dominee, de veldwachter, de manufacturier met de in glimmend zwart

Fig. 2. Oosterse morgenster, Jaagpad Hekendorp 1950.

Fig. 3. *Kopervik, na brand gerestaureerd. Haardijk Linschoten. Iets anders dan een ruilverkavelingsboerderij.*

zeildoek verpakte bontkleurige stalen aan de ellemaat op de rug en hij in een zwart pak, verder de petroleumman, de baanders van de touwbaan, allen lopend, behalve de bakker met een reusachtige broodmand voor op de fiets en de dokter in een open auto.

Langs het jaagpad waren het de turf-schipper en een plantenvriend. In het middeleeuwse stadje zelf waren de omroeper, de kleermaker op tafel, de koffiebrander, de aanspreker, de paardetram, het drop-winkeltje met de rinkelende bel, het waakzaam spiedend oog van het hoofd der school en soms het klompengevecht met knapen van een andere school de feiten van de dag. De bouw van baggermachines kon van dag tot dag worden gevolgd en hield vaak de blik gespannen.

Dit alles was in de tijd waarin de bejaarde werkster met het kanten mutsje iedere zaterdag een uur van het huisje met de koerduifjes kwam lopen en voor de oude mevrouw (grootmoeder) een zakje jan-

hagel meebracht. Het was ook de tijd waarin zaterdagavonds de verzamelde plaatjes in het Verkade-album werden geplakt en inspiraties werden opgedaan voor de zondagswandeling.

In de H.B.S.-tijd werd de kijk op het landschap verruimd. Nu waren er drie fietsroutes van drie kwartier in weer of geen weer, namelijk langs het jaagpad naar Gouda, over de hoge Haastrechtse dijk en vooral in het voorjaar door de Twaalfmorgen onder Oukoop. Daar bevonden zich schraallanden met Harlekijn (*Orchis morio*) en Kievitsbloem, donkere elzenlaantjes en glinsterende waterplas-sen met Futen en eenden. Het bekwame docentschap van Dr. Joh. H. van Burkom hield het enthousiasme voor de planten-wereld levendig, al liet het ons ook wel eens onder de petroleumlamp zuchten bij het leerwerk betreffende de vormen en functies van de levende wereld. Door al dat heen en weer trekken kwamen de vogels in de belangstelling, mede door het contact met parallel-klasgenoot A. Schey-grond. Steenuiltjes waren toen een ge-wone verschijning en veel Gele kwikstaar-ten waren onder Oukoop ieder voorjaar weer in hun territorium terug. Tureluurs en vooral Kempshaantjes noodden tot spij-belen. En ieder jaar boeide de vogeltrek. Vele Bonte kraaien, hoog in de heldere lucht of bij krachtige tegenwind laag over de uiterwaarden vliegend, werden bij tien-tallen geteld. Verscheidene van deze vo-gels bleven gedurende de winter over en hielden zich vaak op bij de varkenstrog-gen in de buurt van boerderijen.

In de studietijd werd het exploratiegebied naar het Utrechtse verlegd. Bij Montfoort bevonden zich op de stroomruggrond van de verlande Linschotenstroom korenvel-den met Klaproos (*Papaver rhoeas*), Ko-renbloem (*Centaurea cyanus*), zelfs Bol-

derik (*Agrostemma githago*), met Aard-aker (*Lathyrus tuberosus*) langs de wegkanten en de zingende Geelgorzen laag zittend in olmen. Het landgoed Linschoten was een bijzondere attractie, vooral ten aanzien van de verschillende aangeplante sierbomen en heesters, die toentertijd jaarlijks in bloei stonden, zoals Tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), Trompetboom (*Catalpa bignonioides*), Meelbes (*Sorbus aria*), Pluimes (*Fraxinus ornus*), Morel, (*Prunus cerasus* var. *austera*), Hemelboom (*Ailanthus altissima*), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), Zwarte walnoot (*Juglans nigra*), Kaukasische vleugeloot (*Pterocarya fraxinifolia*), Gevederde pimperoort (*Staphylea pinnata*), Boerenjasmijn (*Philadelphus coronarius*), Deutzia (*Deutzia scabra*), maar ook door het voorkomen van de zeer zeldzame Grote bosaardbei (*Fragaria moschata*) (fig 4). De wilgengrienden om het parkbos waren een dorado om territoria van vogels, o.a. Bosrietzangers, op te sporen. De nesten werden ook bij ruigte-wieden gevonden. Bosarbeider Broekhuizen liet in dit geval de omgeving van het nest ongemoeid. Zijn vrouw gaf ons in het voorbijfietsen het bericht over de vondst door. Ook de rentmeester G. van Delen (bestuurslid van de in 1926 opgerichte Ornithologische Club „de Tureluurs”) droeg veel bij om op de hoogte te komen van de avifauna. Van die tijd zijn uit de omgeving van Linschoten broedgevallen bekend van Boompieper, Braamsluiper, Gele kwikstaart, Kneu, Staartmees, Kerkuil en Kwartel.

Tenslotte zwierfden we over de houtwallen (polderscheidingen), die toen nog niet van het instuiven van kunstmest en slechts weinig van voorjaarsstrooptochten door jeugdige knaapjes te lijden hadden. Na de verrassende vondst van Rankende

helmbloem (*Corydalis claviculata*) en Maagdenpalm (*Vinca minor*) trokken Van Ooststroom en de auteur er met de botaniseertrommel op uit.

Natuurlijk waren er in die tijd reeds momenten van teleurstelling of ergernis betreffende veranderingen in het landschap. Het aftichelen van uiterwaarden, het rooien van zieke en in de weg staande iepen, het zienderogen afnemen van de floristische rijkdom van hooilanden, de vervanging van houten door betonnen bruggetjes (een tegenslag voor Boerenzwaluw), nieuwbouw (een stijve bedoeining zonder afscherming tegen de lelijkheid) en de met drooglegging bedreigde Reeuwijkse en Sluipwijkse Plassen vormden een nieuw aspect bij de beschouwing van de levende natuur.

Na de terugkeer in het landschap in de vijftiger jaren vielen vanzelfsprekend veranderingen op. In de voormalige orchideeënweiden, de kievitsbloemenvelden, de blauwgraslanden in de polders tussen

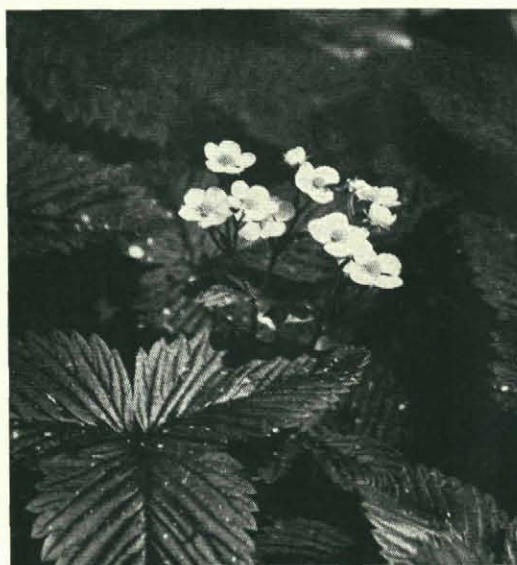

Fig. 4. Grote bosaardbei. Huis te Linschoten, Foto Van den Heuvel, mei 1961.

Fig. 5. Knotwilg in een uiterwaard van de Lek. Foto Wermenbol, oktober 1965.

Linschoten en Harmelen, onder Zegveld, Bodegraven, Woerden, Lange Ruige Weide, Hekendorp en Oukoop was tengevolge van de grasland-„verbetering” vrijwel niets meer van de oorspronkelijke flora over. Ook het aantal weidevogels was afgenomen en parelmoervlinders waren zeldzaam geworden. Aan verschillende stroomdalplanten langs het jaagpad van de Hollandse IJssel in Hekendorp was de levensadem ontnomen. Er groeiden bij voorbeeld weinig exemplaren meer van de Oosterse morgenster. De korenvelden van het IJsselveld bij Montfoort waren na het aftichelen van de klei grotendeels veranderd in grasland. Ook oude aan hun lot overgelaten tichelgaten langs de Oude Rijn, waarin elzenbroekbos ontstond, zijn tengevolge van de verlaging

van de grondwaterstand tot grasland omgevormd. Vele knotwilgen zijn door ouderdomsverschijnselen ongeschikt geworden voor bewoners zoals de Steenuil, terwijl er geen voldoende belangstelling meer bestaat voor aanplant. Gelukkig zijn nog niet alle verdwenen (fig. 5). De inmiddels aangelegde Rijksweg 12 had de oude ridderhofstede Wulverhorst afgescheiden van het landgoed Linschoten. Gelukkig is er door een passende groenbeplanting naar gestreefd de geslagen wond zoveel mogelijk te helen.

De veranderingen die zich in de afgelopen tien jaren in versneld tempo hebben voltrokken, nog ongeacht de nieuwbouw aan de randen van stad en dorp, dienen echter met grote bezorgdheid te worden vastgesteld. De Koekoekse Waard bij Tienhoven, het meest waardevolle stroomdalgrasland van het Lekgebied, is voor een groot gedeelte in exploitatie genomen ten behoeve van voetbalsport en recreatie. Er zijn afzichtelijke keten en tal van campings met toebehoren geplaatst. Het slijtageproces van de vegetatiemat en de oeverwal is hier in volle gang. Indien het er schuin tegenoverliggende eiland De Bol (fig. 6) een tweede Scheveningen aan de Lek gaat worden betekent dit het verlies van een in geomorfologisch, botanisch en landschappelijk opzicht bijzonder fraai gebied. Aan de noordelijke IJsseldijk bij Oudewater zijn alle zware bomen en struikgewas om een herenhuis voor de bijl gegaan. Het aldaar ingerichte restaurant met bar wordt op tegen bomen van de weg aangebrachte aankondigingsborden en vlaggestokken (met nationale en reclamevlaggen) op een misplaatste wijze aanbevolen.

Het aantal woonhuizen in nieuwe stijl is in de buurtschap Hekendorp toegenomen. Zij zijn in volslagen disharmonie met het

landschap. Ten westen van Haastrecht is men kortelings begonnen met een gedeelte van de uiterwaard op te spuiten, die ten aanzien van het voorkomen van de Gulden boterbloem (*Ranunculus auricomus*) in oecologisch opzicht een zekere vermaardheid bezit. De aantrekkelijke laan, die vanaf het vroegere tolhuis aan de Goejanverwelledijk naar de Willens leidt, moet in verband met bouwplannen verdwijnen. Gevreesd moet worden dat de twee enige wielen, die de Hollandse IJssel nabij genoemde tol bezit, gedempt of tot een parkeenden-vijvertje omgevormd zullen worden. De ruilverkaveling Zegveld bedreigt ondanks alle voorzorgsmaatregelen het laatste restje blauwgrasland aan de Mije. Het in historisch en landschappelijk opzicht belangwekkende Oude Miland krijgt een aantal éénvormige boerderijen. Deze hoog-rechthoekige bouwsels verstoren de weidsheid van het land-

schap. Woonarken en campings langs de Mije ontsieren in toenemende mate de oeverlanden. Pal tegenover het natuurmonument „de Kamerikse Nessen” wacht een oude boerderij op de restauratie tot een motel. Een dergelijk plan verraadt een tekort aan planologische visie en gebrek aan landschapsarchitectonisch inzicht. In Zegveld is de ziel uit het dorp weggenomen. De eertijds zeer brede wetting is gedicht en vele draaibruggen en ophaalbruggen zijn afgebroken. Ook aan de westrand van het dorpje Linschoten gaat de landelijke eenvoud verloren, hier tengevolge van verstedelijking.

Een van de mooiste houtkaden onder Kockengen is rijwielpad geworden; andere houtkaden zullen volgen indien men niet tijdig de waarde van deze refugia van interessante levensgemeenschappen onderkent. Wij hebben gezien welke bressen de verbrede en doorgetrokken

Fig. 6. Riviereiland „De Bol”. Foto Wermenbol, oktober 1965.

provinciale weg Linschoten-Lopik in het landschap geslagen heeft. Dit was een noodzaak, maar wij vragen ons af waarom ter hoogte van het oude veldversterkingswerk, het Schansbos, ten zuidoosten van Linschoten een opslagplaats voor stenen moest komen. Hoewel deze door struikgewas aan het oog is onttrokken, is juist daardoor het uitzicht op de oude grotendeels verlande gracht weggenomen. Bij de Hollandse IJssel is een zeldzaam geworden iepenlaan doorbroken. Op dit punt zijn bij de weg populieren geplant, in plaats van tegen iepenziekte resistente olmen.

De autotoerist krijgt wat zijn hartje begeert. Met de twijfelachtige wissel op de toekomst, namelijk dat straks iedereen die een auto bezit zich dan in de eerste versnelling zou verplaatsen, worden landwegen voor autoroutes en puzzelritten aanbevolen. Beter ware het een aantal smalle platelandswegen te bestemmen tot wandel- en rijwielpad (niet voor bromfietsen) en te zorgen voor een goed uitgangspunt, een ruime parkeerplaats, zoals die aan de provinciale weg bij Linschoten. De zondagswandelaars van de dorpen en de plantengroei van de wegbermen zouden er eveneens mee gebaat zijn.

De aardgasleiding is als een wervelwind door het landschap gegaan doordat bovengronds ruw met bomen en struiken is omgesprongen. Nog erger is het dat voorbereidingen worden getroffen voor de aanleg van een hoogspanningskabel, die het uitzicht over het Stichts-Hollandse polderland gaat bederven. Maar het meest verontrustende is de watervervuiling, die het leven zelf bedreigt. Wanneer er vanuit de Hollandse IJssel via de stadsgracht van Oudewater door de Linschoten naar de Oude Rijn wordt gespuid, kan het water

bij vlagen zwart gekleurd zijn en stinken. Bij honderdtallen ziet men dan scholen kleine vissen aan de wateroppervlakte lucht happen. Huisvuil langs slootranden of in bosranden, plastic flaconnetjes van wasmiddelen bij tientallen in het water zijn geen zeldzaamheid.

Men raakt aan alles gewoon. Het is mogelijk er in te berusten, dat de iepen hun dominerende plaats aan de Es hebben afgestaan of dat zieke iepen door populieren worden vervangen, al is met dit laatste de karakteristieke schoonheid van het landschap geweld aan gedaan. Enkele natuurbezoekers zijn tevreden met een rustige picknick-plek in het groen. De massa doet aan bermrecreatie tot wrevel van de boeren, die het parkeren van auto's in wegbermen afkeuren. Anderen zijn evenwel verontrust over de scheefgroeiende verhouding tussen doodgeplaveide en levende grond, en tussen verontreinigd en schoon water. Zij voelen zich mede verantwoordelijk voor de verkeerde gang van zaken. Het behoud van het in het algemeen nog weinig verbrokkelde landschap, dat vaak het „Groene Hart” van het Utrechts-Zuidhollandse polderland wordt genoemd, is evenwel niet alleen een zaak van natuurvrienden en natuuronderzoekers. Iedere bewoner en iedere bezoeker zal er van overtuigd moeten geraken, dat de tijd is gekomen om zuiniger te worden op hetgeen de levende natuur ons thans nog voor ons welzijn bieden kan.

Naschrift. Het is wellicht interessant te vermelden dat de schrijver kortelings van de heren Prof. S. E. de Jongh en G. Houtman mededeling kreeg, dat zij zich resp. vagelijk en positief het voorkomen van Beenbreek (*Narthecium ossifragum*) in een blauwgrasland te Oukoop uit de jaren 1925/26 herinneren.